

*Малиневська Валентина Мефодіївна,
кандидат історичних наук, професор,
заслужений працівник культури України,
директор Чернігівського інституту мистецтв і менеджменту культури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв;*

*Кондратенко Ірина Анатоліївна,
магістрантка Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського,
викладач факультету музичного мистецтва
Чернігівського інституту мистецтв і менеджменту культури НАКККіМ*

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ДАВНІХ РОЗСПІВІВ У СУЧАСНЕ БОГОСЛУЖІННЯ

Ключові слова: богослужбовий спів, православна хорова культура, старовинні розспіви, співацька практика.

Богослужбовий спів як феномен має глибокі традиції, що своїми витокami сягають давніх часів. Під поняттям «музика Православної церкви» ми розуміємо передусім спів а capella, тобто хорове виконання без інструментального супроводу. Проте сьогодні доводиться констатувати факт, що представники багатьох професій, які є співучасниками православно-співацького мистецтва – не тільки регенти, церковні півчі та професійні музиканти, а й духовенство і віряни, – вважають, що богослужбовий спів є не що інше, як власне музичне мистецтво у прямому розумінні. Тобто, воно ототожнюється із хоровою акапельною музикою, а відмінність вбачається лише у прикладному характері, оскільки виконується під час служби. Таке тлумачення, однак, не є безпідставним і часто призводить до того, що богослужбовий спів сприймається як барвистий супровід, який навіть відволікає від молитви¹.

¹ Коли видатного проповідника ХХ століття митрополита Антонія (Сурожського) запитали, яка богослужбова музика йому більше до вподоби, він відповів, що надає перевагу... тиші [6, с. 75].

На думку Б. Лебедева, спів у Церкві слід розглядати як одну із форм Самого богослужіння [2]. Так, у давні часи службу Божу називали «пенієм», відвідини церковних відправ – «йти на пеніє», а недіючий або занедбаний храм – «стоящій без пенія». «Пенію время, молитві час! Господи Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас» – такими словами ченці-«будильники» запрошували насельників обителі і паломників на ранкову монастирську службу [4].

Разом із тим варто зазначити, що в церковному середовищі склалося відношення до давніх розспівів як матеріалу, що давно віджив, застиг у своїх первинних формах і виявився не здатним до еволюції. Однак є добре відомими і не викликають ніякого сумніву такі поняття, як канонічність Євангелія та святих зображень, іконічність музики для Церкви [1]. Заявлена позиція залишається актуальною і відкритою внаслідок поширення такого історичного явища, як секуляризація (обмирщення) богослужбового співу, що мало місце в українській православній хорівій культурі впродовж XVII–XIX століть і триває у наш час.

Згідно зі вченням святих отців, земна Церква є прообразом Церкви Небесної, а спів за богослужінням являє ангельський глас. Подібно до Ангелів, безплотних істот вищого світу [5], які славлять Пресвяту Трійцю, клірошани також постають безпосередніми свідками і учасниками Таїнств Церкви. Ось чому є підстава вважати, що церковний спів – це перш за все аскетична молитовна система.

Склад архієрейських хорів кафедральних соборів і хорів більшості міських приходів формується зі студентської молоді, а також артистів, у тому числі престарілих. Звичайно, відбір піснеспівів корелюється з урахуванням смаків півчих, настоятеля або прихожан, і складає об'ємні збірки Херувимських, Євхаристичних канонів, запричасних концертів тощо. Тому нині гостро постає проблема репертуарної естетики в оформленні відправи. Слід навести твердження відомого композитора духовної музики Олександра Кастальського, яка, по суті, є відповіддю на поставлене

запитання: *«Перша задача оновлення – зречення від солодково-театрального стилю, не жертвувати художньою правдою заради якого-небудь красивого pianissimo... Якщо вже рятувати за чистоту церковного стилю, то перш за все потрібно вигнати із храму салонну музику, а вона то як раз і заповонила хоровий церковний репертуар у вигляді старої італійської музики дешевого розбору, або у вигляді модної сучасної. Дивні спроби аранжувати навіть обіходні наспіви на загальноєвропейській лад надають церковним піснеспівам того ж салонного вигляду. Ось чому з цього боку церковному співу, безсумнівно, загрожує велика небезпека»² [3].*

Як показує практика, переважна більшість сучасних регентів має незначний досвід роботи з автентичними розспівами. Інтерес керівників церковних колективів до старовинного співу здебільшого зникає через силу звички і банальну ліню опанувати щось нове. Також даються взнаки особливості сприйняття й розуміння цієї музики, яка здається досить сухою, емоційно інертною і монотонною, а в технічно-виконавському аспекті – ритмічно складною і «безрозмірною, тобто не розділеною на такти. У формуванні сучасного богослужбового репертуару надається перевага піснеспівам, які гармонізовані за стандартною схемою T-S-D-T; натомість, інші самобутні стилі і напрямки – знаменний, путьовий, демественний, старокиївський, – залишаються рідковживаними навіть в авторській обробці. У виконанні соборних і приходських хорів досить часто можна почути Києво-Печерський розспів: в основному це прокимени, Алілуя і «Сподоби, Господи». Заради екзотики, іноді регенти включають у богослужіння колоритні староболгарські, візантійські, сербські та грузинські піснеспіви (в тому числі й іншомовні). Вони звучатимуть органічно і переконливо, якщо такі новації відповідатимуть тематиці свята, якісному складу півчих і локальним співацьким традиціям.

Надзвичайно важливим для розвитку української православної хорової культури є повернення, по можливості, до незаслужено забутої півчої

² Цитата у перекладі автора публікації.

спадщини. Керуючись вказівками Уставу (Типікону), регент знаходить оптимальне рішення стосовно відбору піснеспівів, які відповідають мірі урочистості служби – святкової або буденної, великопісної або архієрейської. Так, на буденних відправах доцільно виконувати лаконічні і технічно нескладні композиції, а основну увагу зосередити на читанні, яке в таких богослужіннях істотно переважає над співом. Натомість, святкова служба потребує значних ресурсів від хору через смислове навантаження піснеспівів, їх об'єм і теситурну складність. Саме архієрейські і монастирські хори формують основний характер і стиль богослужбового співу в Україні. Ми не беремо на себе відповідальності оцінювати їх технічно-виконавський рівень із чисто об'єктивних причин, а поміркуємо, наскільки сучасне православно-співацьке мистецтво відповідає принципам соборності й культурної спадкоємності.

Поряд з іконописом, архітектурою та інтер'єром, церковний спів вносить благодать у внутрішній світ людини, тим самим закликає її до безпосереднього спілкування з вічністю. Адже для Євхаристії не прийнятним є укріплене спиртом вино або використання у традиційній іконописній техніці хімічної фарби. Те саме можна сказати і про характер деяких богослужбових композицій, які звучать у наш час. І справа тут не стільки в індивідуальному смаку й уподобаннях, скільки у втіленні енергетики через звук, що має безпосереднє відношення до спасіння наших душ і виховання почуття прекрасного.

Попри наявність значної кількості віднайдених і дешифрованих півчих рукописів і стародруків, давні розспіви все ще зберігають таємниці. Ретельно відібрані лаконічні засоби музичної виразності дозволили їм пройти суворе випробування часом. Тому монодія і ранні типи багатоголосся православної традиції мають ґрунтовно вивчатися не тільки в духовних, а також у музичних навчальних закладах різних рівнів акредитації, а збірки цих піснеспівів – стати настільними книгами для хормейстерів, клірошан, музикознавців і композиторів духовної музики. Впровадження давніх

розспівів у сучасне богослужіння є запорукою існування нашої спадщини у нелегкі багатоконфесійні й поліетнічні часи; це шлях до відкриття самобутньої краси музичної старовини і занурення у її неповторний світ.

Список використаних літератури та джерел:

1. Болгарский Д.А., протоиерей. Монодические песнопения: Из репертуара Хора регентов / [сост., ред., вступ.ст и коммент]. Киев: НПУ имени М.П. Драгоманова, 2012. С. 3.
2. История богослужебного пения [сост. Б.Б. Лебедев] : Миссионерское Духовное училище Украинской Православной церкви. Комсомольск, 2004. 253 с.
3. Кастальский А.Д. По поводу обновления. // Регентское дело. 2008. №3. С. 55–57.
4. Мартынов В.И. Пение, игра и молитва в русской богослужебной певческой системе. Москва: Филология, 1997. 214 с.
5. Никифор, архимандрит. Иллюстрированная полная популярная библейская энциклопедия. Репр. воспр. изд. 1891 г. Москва: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, типогр. Снегирёвой А.И., 1891. 901 с.
6. Пономаренко Е.А. Регент современной церкви: проблемы ретрансляции духовных ценностей Православия // Церковь и искусство: материалы IX Всероссийских научнообразовательных Знаменских чтений «Традиционные ценности в условиях глобализации». Курск: Изд. Курск. гос. ун-та, 2013. С. 73–76.